

հայրազրիտական գրութիւններ, որոնք պահուած են հայերէն թարգմանութեամբ, եւ հաղորդէր մատենազրիտական տեղեկութիւններ, որոնք լոյս տեսած են հայերէն թարգմանութեամբ:

Այսպէս սքանչելի աշխատութիւնս աստիճանով մ'աւելի պիտի գտնէր իր կատարելութիւնը:

Հ. Ն. Ա.

GIUSEPPE MESSINA S. J.: Der Ursprung der Magier und die zarathustrische Religion. Roma, Pontificio istituto biblico, 1930, 8°, 102 S.

Յ. Մեսինա խղճամիտ եւ մանրագին գննութեամբ արեւելեան եւ արեւմտեան հնագոյն աղբիւրներու կ'ուրուագծէ «Մոգերու ծագումն եւ զրադաշտական կրօնը»: Քննութիւնները ցոյց կու տան թէ աղբիւրները շատ անբաւական են ճշգրիտ գաղափար մը կազմելու համար ընտրուած կրօնի մասին, որուն սկզբնաւորութիւնը Քրիստոսէ 1000 տարի յառաջ կ'իյնայ: Բայց կ'երեւայ թէ մոգերը աւելի դասակարգ մը քան ցեղ մը կը կազմէին. անոնք հետեւողներ էին Զրադաշտի վարդապետութեան փիլիսոփայական-աստուածաբանական աշխարհայեցողութիւններու, մինչ ժողովուրդը նկատի ունէր այդ վարդապետութեան ընկերաբանական տեսակէտները միայն: Երբ նուաճեց Կիւրոս Բաբելոնը, քաղաքական կրօնը տուաւ յաղթականին նոր աշխարհահայացքներ, որոնք յառաջ բերին մտքերու եւ բարքերու նոր յեղաշրջումներ: Աստղահայտութիւնը իւր յարակից գիտութիւններով մուտ գտաւ զրադաշտական կրօնի մէջ. այս է պատճառը որ յետագային քաղաքացիական եւ մոգութիւն զուգորդ գաղափարներ նկատուեցան յոյն եւ հռոմայեցի հեղինակներէն: Ստոյգ է թէ մոգութիւնը իւրացուց քաղաքացիական տարրեր, բայց չհամաձուլուեցան զրադաշտական եւ քաղաքական դեները: Այս յեղաշրջումը ձեւ եւ կերպարանք առաւ Աքեմենեանց օրով, Քրիստոսէ յառաջ Գ. դարուն:

Հեղինակին եզրակացութիւններու այս վերջին կէտը հետաքրքրական է մեզի համար մասնաւորապէս անոր համար, որ Հայաստան Աքեմենեանց դարուն պարսկական աստրապութիւն մը կը կազմէր: Տիրող իշխանութեան աշխարհահայացքները պիտի ազ-

դէին Հայ կրօնին վրայ: Մոգ, մոգեմ, մոգութիւն, մոգակրօնիկ աշխարհ բառերը, որոնք Ե. դարու սկիզբը երեւան կու գան մեր լեզուի մէջ, անշուշտ եկամուտ են պարսկականէն, եւ փոխ առնուած են գաղափարին հետ ի միասին: Թէպէտ մանր կը զանազանեն աստեղանշմար եւ աստեղագէտ քաղեայն եւ մոգը, քաղեայնքիւն եւ մոգութիւնը, բայց մոգեմ յայտնապէս «գիւթել, հմայել» եւ լծորդ գաղափարներու արտայայտիչն է: Թէեւ շատ ուշ ժամանակէ են Զաքարիա կաթողիկոս եւ Մ. Սորենացի, բայց առաջինը գիտէ թէ «մոգքն ազգք են պարսիկք՝ պարսպեալ յաստեղարաշխութիւն, յղձութիւն եւ ի հմայս» (տե՛ս ՀԲ. իսկ Մ. Սորենացի ծանօթ է թէ մոգը նաեւ «երազահան» է (Բ. 48):

Հեղինակը, որ զրադաշտական կրօնի հնագոյն շրջանը կ'ուսումնասիրէ, չէր կրնար բնականաբար նկատի առնել Եգիպտոսի եւ Եղիպտոսի քով պահուած աւանդութիւնները, որոնք նոյն կրօնին յետ-քրիստոնէական շրջանին կը վերաբերին:

Հ. Ն. Ա.

ԳԵՂԱՄ ՏԷՐ-ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ (ԳԵՂԱՄ), Տարօնի աշխարհ. պատկերներ ու պատմութիւն: Փարիզ 1931, 8°, էջ 340 [«Նախառակ Գրագէտներու Բարեկամներ», Մատենաշար, Թ. 3]:

Գ. Տէր-Կարապետեան, ծանօթ աս հասարակ Գեղամ անունով, ծնած է 1865ին Մշոյ դաշտի Խէյրեան գիւղը: Նախնական կրթութիւնը ստացած Ս. Կարապետի ժողովուրդացի վարժարանը՝ 1883ին կը տեղափոխուի Էջմիածին, յաճախելու Գէորդեան ձեմարանը. բայց առանց աւարտելու ընթացքը՝ կը վերադառնայ հայրենիք, նուիրուելու հանրային եւ կրթական գործերու: 1908ին կ'ընտրուի Օսմանեան Խորհրդարանի, քիչ յետոյ նաեւ Կ. Պոլսոյ Ազգային ժողովի անդամ: Կը վախճանի 1918ին, հաշած մաշած գծնդակ հիւժմաստէ: Թէպէտ անձուկ իմաստով պարակից չէ Գեղամ Նաստակ գրողներու, բայց ապրած է նա իւր րովանդակ կեանքի մէջ կուռի ասպարէզի վրայ. իսկ անողոք հիւանդութիւնը, որ պահեց զինքը հեռու իւր նահատակ ընկերներէն, հիւսեց իր ճակատին անարիւն նահատակի լուսաշող պսակը:

Մշոյ դաշտի վրայ, իր հայրենի աշխարհին մէջ անցուց Գեղամ իր կեանքի մեծագոյն մասը. պաշտպանեց հայ դիւզացոյն պատիւը, ջատագով եղաւ անոր իրաւունքներուն, նպաստեց անոր մտաւոր զարգացման: Հայ ժողովրդեան հետ ապրեցաւ, բաժնեկից անոր ուրախութիւններուն եւ ցաւերուն:

Ոչ պարզապէս կուռուղ, այլ եւ դիւտող, հետազոտող եւ պատմող եղած է Գեղամ: Դիտած է իր ժողովրդեան ներքին եւ արտաքին կեանքը, հետազոտած է հայրենիքին անցեալն եւ ներկան, հետաքրքրուած է Տարօն աշխարհի քաղաքակրթական եւ տնտեսական շարժումներով. եւ պատմող հանդիսացած:

Սկսեալ ութնական թուականի վերջերէն երեցած է Գեղամ ազգային թերթերու մէջ եւ հայրենի բարբառով, ճարտար գրչով պատմած, գծած է գեղեցիկ պատկերներ հայ ժողովրդեան ներքին կեանքէն եւ արտաքին կենցաղէն: Երջած է Տարօնի հնավայրերը, հաւաքած է խուլ անկիւնները պահուած հայերէն ձեռագիրներու Յիշատակարանները (իրը 1500 թուով). կազմած է հինօրեայ Մուրատառուր Ս. Կարապետի վանքի պատմութիւնը, հաւաքած է Մշու գաւառական լեզուի բառերը եւ այլն, որոնք մնացած են զժրատարար անտիպ (տե՛ս Ներածութիւն):

«Տարօնի աշխարհը», որ շնորհիւ Ն. Գ. Բարեկամներու ջանքին այժմ կը դրուի մեր սոջեւ, կը ներկայացնէ փունջ մը «պատկերներու եւ պատմութեան», որոնք լոյս տեսած են Կ. Պոլսոյ զանազան օրաթերթերու եւ ամսագիրներու մէջ: Անոնք նիւթ ունին բացարձակապէս Տարօնի հայ ժողովուրդը, անոր մութ կողմերէն դիտուած: Որչափ ալ ճնշիչ են գծուած պատկերները, բայց նկարչին ճարտար վրձինը գիտէ լուսաւոր շողեր իջեցնել խաւար անկիւններ ալ. ուր արուր է պատմութեան քննադատը, հոն զուարթ է ոճը, նկարագրող եւ հրապուրիչ: Հեղինակը՝ գաւառի մարդ, ջանացած է պահել իր նկարագրերը, նոյն իսկ մայրենի բարբառը, ձկուն եւ բառաշատ, եւ իր այս անսթեիկ նկարագրով աւելի հաճելի է թէ իրրեւ մարդ եւ թէ իրրեւ գրող: Պատկերներու եւ պատմութեան մէջ կը ցուցադրուի նաեւ Տարօնցին, իր կենցաղով եւ տարազով. հոս կարող է ազգագիրն ալ, անտեսազգան ալ պարսպով իր

գննութիւնները կատարել, նիւթեր վերցնել իր մասնագիտութեան համար:

Ո՛րչափ կարօտ կը թողու զմեզ Գեղամ, կարդալու իր պատմութեան շարքը լրիւ, որոնք կը մնան տակաւին ցրուած հնօրեայ թերթերու մատչելի եւ անմատչելի անկիւնները: Պիտի խնդրենք Հ. Ն. Բ. ներքէն, որ յանձն առնեն առանձին հատորով զանոնք ալ մատչելի ընել ընթերցողներու լայն շրջաններու:

Գաւառական բառերու ցանկը, որ կցուած է հատորիս, կը դիւրացնէ մատենիս ընթերցումը: Խնամեալ տպագրութիւնը, հաճելի տպաւորութիւն կը թողու ընթերցողներուն վրայ: Պիտի հրաւիրէինք սակայն հրատարակիչներու ուղարկութիւնը 157—159 էջերու վրայ, ուր տպագրիչներու անհոգութեամբ տեղի ունեցած են տողերու ետեւառաջութիւններ. այժս է կարդալ այս կարգով՝ էջ 156, տող 2, 157, 18—159, 3, 156, 3—157, 17, 159, 5. այսպէս իմաստ կը ստանայ Գեղամի լուսագոյն պատմութեան քննարկն մին:

Հ. Յ. ՆԱՐԿԵՍԵԱՆ

DR. HANS LEWY: Neue Philontexte in der Überarbeitung des Ambrosius. Mit einem Anhang: Neugefundene griechische Philonfragmente. Berlin 1932, 8° տե՛ս, էջ 64 [S.-A. aus den Sitzungsberichten der Preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1932, IV].

Փիլոն Երրեսցեցոյ գործերուն շատ մասեր հասած են մեզի հին հայերէն՝ Զ. դարու երրորդ քառորդին կատարուած թարգմանութեամբ միայն: Այս պատճառաւ ալ մեծ կարեւորութիւն կը ստանայ հայ բնագիրը Փիլոնեան գրականութեան համար:

Նկատուած էր արդէն, թէ Ս. Ամբրոսիոս, նաեւ յոյն հեղինակներէն ոմանք օգտուած են՝ յաճախ բառ առ բառ քաղուածքներով, Փիլոնի գրութիւններէն: Այս քաղուածքները կը պարզեն կարեւոր խնդիր մը. այսինքն թէ հայ թարգմանիչը կա՛մ համապատասխան յունարէն բնագիր մ'ունեցած է աչքի առաջ, եւ կա՛մ ինքնին կատարած է աչքի առաջ, եւ կա՛մ ինքնին կատարած է իր լինելութեանն ինզոց եւ լուծմանց» որ ի լինելութեանն ինզոց եւ լուծմանց» աշխատութեանէն ընդարձակ մասեր, որոնք կը պակսին հայերէնին: